

"סיפורים משובשים": התחקותו של לורנס לנגר אחר

זיכרון עמוק בעדויות שואה

לורנס לנגר מילא תפקיד מהותי בהבלטת החשיבות הטמונה בבחינת עדויות שואה כשהן לעצמן, זיכרונות אישיים בעלי מרקם יחיד במינו ולא רק מקורות היסטוריים שהיסטוריונים וחוקרי שואה אחרים קוראים בשל תמליליהם. ואולם בניתוחים הנוקבים והאינטואיטיביים שלו לעדויות הווידיאו של ניצולי השואה סייע לנגר גם ליצור את המונחים והמושגים המאפשרים לחוקרים לבחון עדויות וידיאו כמקורות ראשוניים ולטעון את הטענה הניצחת שאי-אפשר לחקור את השואה בלי להאזין לעדויות אלו ולצפות בהן בתשומת לב. בקיצור, לנגר הראה – אולי יותר מכל חוקר אחר – שעדויות הווידיאו של השואה שוזרות בהכרח יחד היסטוריה וזיכרון. ליבת פעילותו המחקרית של לנגר, המשתרעת על פני חמישה עשורים, היא הדגש המושם על החוויות האנטי-גאולתיות וה"בחירות שאין בהן בחירה" (choiceless choices) של מי ששרדו מן השואה.¹ הוא מראה כיצד עדות יכולה להתחיל לגלות איך חיו עדים בנסיבות שערערו בשיטתיות את ערכי המוסר והאתיקה. הגישה האנליטית שלו מבקשת שלא לכפות על העדויות נרטיבים של גבורה או של ריפוי אלא לאמן את עינינו ואוזנינו לתפוס כיצד עדים מביעים את הצדדים המיוסרים, המושפלים והמנותצים של החוויות שלהם. אף כי ברור שמי שאינם ניצולים אינם יכולים להבין עד תום מה עברו אותם ניצולים, לנגר טוען את הטענה המשכנעת שמראיינים וקהלים בכל זאת חייבים לנסות להבין את הניצולים, ובו בזמן להכיר באי-האפשרות להבינם. במובן זה לנגר מדגיש את הטבע הפרדוקסלי של מתן עדות וגביית עדות. על פי השקפתו, פרקטיקת העדות ופירושה צריכים להיעשות בדרכים אינטימיות ולהימנע מניכוס חוויות העדים. הוא משקיע מאמצים רבים בגביית עדויות של אחרים, ועם זאת מזהה את הפער המפריד בין חוויותיהם של העדים לחוויות של מי שעדים לזיכרונותיהם.

מאמר זה מדגיש את חשיבות מחקריו של לנגר על הלקונות והבקיעים האופייניים לעדויות, בייחוד כשהם נגלים ביחסי הגומלין בין "זיכרון רגיל" ל"זיכרון עמוק". לדברי לנגר, ניצולים מביעים זיכרונות רגילים במבנה כרונולוגי וקוהרנטי – הם נזכרים בהווה איך השתלשלו האירועים בעבר ממודר. זיכרון עמוק, לעומת זאת, מחזיר את העדים לאירועים כשהוא מציג לפנייהם מחדש את מגוון התחושות שחוו בזמנו ומחבל במאמצים לספק לאותו עבר מסגרת נרטיבית וכרונולוגית. לעיתים קרובות שני פתילי הזיכרון האלה

¹ Lawrence Langer, *Admitting the Holocaust: Collected Essays*, New York: Oxford University Press (1995), p. 46

שזורים בעדויות יחד, כך שעדים מוצאים את עצמם שקועים בעבר, ברגע שתחילה סיפרו אותו מנקודת מבט מרוחקת ונפרדת, במרחב הנוח של ההווה. שתי צורות הזיכרון האלה, המשמשות במחקריו של לנגר אך על ניסוחן המקורי אחראית הסופרת הצרפתייה שרלוט דלבו, מספקות בסיס חיוני להארת האופן שבו "סיפורים משובשים" של ניצולים ניתנים לאיתור באוספים של עדויות שואה.² על ידי בחינת מורשתו האינטלקטואלית של לנגר מדגיש מאמר זה שמחקריו על זיכרון רגיל וזיכרון עמוק מעצבים במידה רבה את המאמצים העכשוויים והעתידיים לשמר ולנתח תיאורים של השואה ושל מקרים אחרים של רצח עם. עם מאמצים אלו נמנים היוזמות לתייעוד עדויות על "הדורות הגנובים" באוסטרליה וגם העדים הווירטואליים האינטראקטיביים שיצרה לאחרונה קרן השואה של אוניברסיטת דרום קליפורניה (USC), שימשיכו להתקיים גם לאחר מותם של הניצולים.

"עור בלתי חדיר": עמידותו של הזיכרון העמוק

הכתיבה של שרלוט דלבו, בייחוד סיפוריה בגוף ראשון ב"אשוויץ וְאַחֲרָי" על התקופה שבה הייתה אסירה במחנה ריכוז ועל חייה כניצולה, השפיעה עמוקות על עבודתו של לנגר. בספרה מצא את המושגים *mémoire ordinaire*, שלנגר מתרגם ל-*common memory* (זיכרון רגיל), ו-*mémoire profonde*, שהוא מתרגם ל-*deep memory* (זיכרון עמוק) – מונחים שמשמשים אותו בהתערבויות העיקריות שהוא נוקט בניתוחן של עדויות וידיאו.³ כבר בשנת 1978, בפרק "לב ואפר" בספרו "עידן הזוועה: מוות בספרות המודרנית", לנגר נמשך לאופן שבו "סגנונה הפיזי [של דלבו] מקפיא את האימה במקום לשנות את צורתה, מרתק את מבטו של הקורא אבל אינו מציע מפלט מפני יראת הכבוד והמיאוס שדימויים כאלה מעוררים".⁴ לנגר מוצא שעבודתה של דלבו לוכדת את הטבע ה"הרמטי" של התנסות בזוועות – הדרכים שבהן הן חקוקות בזיכרון ואי־אפשר להיטהר מהן ולהשיב אותן לעולם ה"נורמלי".⁵ לפי השקפתו של לנגר, השואה דוחה אפיזודות נרטיביות מסורתיות ואינה יכולה "להימלט אל נזילותו של הזמן".⁶ במבוא שכתב ל"אשוויץ ואחרי" נמשך לנגר שוב ושוב לאופן שבו דלבו מתארת את סוגי העצמי שלה, העצמי של אשוויץ והעצמי של לאחר אשוויץ, ולמטפורת הנחש המשיל את עורו המשמשת אותה לייצוג האני החדש

² Lawrence Langer, *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*, New Haven: Yale University Press (1991), p. x

³ Charlotte Delbo, *Auschwitz and After* (trans.: Rosette C. Lamont), New Haven: Yale University Press (2014), p. xi. לנגר כתב את המבוא לספר, שהוא המהדורה השנייה של ספרה של דלבו, והוא מהרהר בו בהשפעתה של המשגת הזיכרון בו.

⁴ Lawrence Langer, *The Age of Atrocity: Death in Modern Literature*, Boston: Beacon Press (1978), p. 203

⁵ שם, עמ' 206.

⁶ שם.

שלה – אף שאצלה, בניגוד לנחש, העור של אושוויץ נשאר עור "בלתי חדיר שמבודד את האני של אושוויץ מן האני הנוכחי שלי [שלה]" ואינו מביא עימו שום התחדשות.⁷ אם כן, לדבריו של לנגר, דלבו טובעת את המושגים *mémoire ordinaire* ו-*mémoire* *profonde* כדי לעזור לקוראים ולמאזינים לשים לב להבחנות מהותיות בין סוגי זיכרון. הזיכרון הרגיל ממקם את חוויותיה של דלבו באושוויץ באמצעות סדרה של אפיזודות נרטיביות שמסופרות על פי סדר התרחשותן ומוטמנות בבטחה בעבר, מה שמקל את כאב החוויה, ואילו הזיכרון העמוק מתנגד לעצם האפשרות שהעבר יישאר בעבר. הוא חודר תמיד להווה ולכן קשור בהכרח לניסיונותיו של העד לבטא זיכרון רגיל. לנגר סבור שהזיכרון הרגיל מנסה ליצור סיגור (*closure*) ולהביא לידי גאולה, אפילו גאולה הרואית, ומגונן על הסובייקט ועל הקהל מפני הדימויים הנוראים של העבר. הזיכרון העמוק דוחה את עצם הניסיון הזה להרחיק את העבר וזוועותיו.

כל זה ניכר פעמים רבות בדרכים שבהן ארכיונים של עדויות ומראיינים משקיעים מאמצים בפיתוח תיאורים נגישים יותר, לעיתים קרובות כרונולוגיים (כלומר זיכרון רגיל), אבל נתקלים בהתנגדות מצד סובייקטים שמושלכים חזרה אל העבר בלי יכולת להתקדם בתיאור מסוים כיוון שהם שקועים בזיכרון העמוק. כשלנגר מייעץ למוזיאון ארצות הברית לזכר השואה (USHMM) איך ללטש את פרקטיקות איסוף התיעוד שבעל-פה הנהוגות במוזיאון הוא מביא את עדותה של דורי ק', שהוקלטה ב-1979 על ידי פרויקט הסרטים של ניצולי השואה (שאחר כך קיבל את השם ארכיון פורטונוף לעדויות וידיאו מן השואה). לנגר מרחיב בעניין הטבע המקוטע של הדינמיקה בין המראיין למראיין ונוכחותו המתמשכת של הזיכרון העמוק. בשלב מסוים בריאיון דורי ק' מנסה להשלים עם גורלו של אביה לאחר שנלקח ולא נראה שוב. לנגר מתאר את הרגע הזה: "כעת היא מסוגלת לדמות לעצמה את גורלו האמיתי, ובעודה מתייפחת היא חוזרת ואומרת: 'הם העלו אותנו על רכבת'. היא אינה צריכה לומר את השאר, אנחנו והיא יכולים לדמות זאת לעצמנו, והאמת הזאת, במקום לשחרר אותה רק כולאת אותה במראה גורלו והוא משתלט עליה."⁸ במקרה זה היעדר תיאור מפורט של מה שאירע לאביה של דורי מאלץ לא רק את העדה אלא גם את המראיין ואת הקהל לשער מה בדיוק עלה בגורלו. לנגר מסכם: "אמיתות על השואה לא רק מספקות לאדם ידע אלא גם עושות אותו פגיע."⁹ לדעתו, עדות מסוימת זו אינה מוסרת נרטיב שלם או כזה שמציע גאולה אלא מתעדת מאבק מקוטע ואי-סופי לשחזר מאורע בלי לחוות אותו.

⁷ Delbo, *Auschwitz and After*, p. xi

⁸ מכתב מלורנס לנגר למייקל ברנבאום וניתוח עדויות מארכיון פורטונוף, 4 באפריל 1991; Subject Files of the Director Michael Berenbaum, 1989–1997, 1988-011, Box 20, Lawrence Langer, *United States Holocaust Memorial Museum Archives, Research Institute*, Washington, DC

⁹ ש.ם.

ארכיונים של עדויות לא סתם לוכדים או מקליטים את הזיכרון הרגיל ואת הזיכרון העמוק, אלא משפיעים על האופן שבו הם עולים ומתעצבים. שאול פרידלנדר ביטא את החשש שלאחר מות הניצולים ייעלמו עקבות הזיכרון העמוק מן הזירה אל "מַעַבְר לזיכרון הפרט", וישאירו במקומם זיכרון רגיל שיש לו יכולת רבה יותר לגאול ולשקם.¹⁰ עבודתו של לנגר הדגישה כמה חשוב לבחון את אפשרויות שימורם של העקבות המוקלטות של הניצולים, אולי על ידי תחזוק הזיכרון העמוק באמצעות אופנים מסוימים של הפקה ארכיונית ושל פירוש עדויות במקום גישה ישירה לנשאים החיים שלו. לכן האתגר העומד לפני ארכיונאים, חוקרים ואחרים שמשמשים בעדויות הוא להימנע מהגבלת העדים לציפיות ארכיוניות או נרטיביות מסוימות. נקודות המבט של לנגר על העדות נוטות להדגיש את הדרכים שבהן עדויות יכולות להתנגד לציפיות אלו באמצעות טיבן האנטי-גאולתי, בהציגן "רגעים קפואים של ייסורים".¹¹ זה בדיוק סוג הדינמיקה שעליו הצביעה פטרישה יגר כשתיארה רגעים בעדויות "שדוחים את החמלה שלנו ומכוננים אזוירי התנסות שעלולים להיות נטולי סימפטיה, עויני אמפטיה: שמתנגשים במעשה החמלה".¹² יגר מציינת שנקודות אלו צצות לעיתים קרובות כשהמאזין או המאזינה רוצים לקלוט ולפתוח את עצמם לכאבו של האחר, אבל מנועים מלעשות זאת בגלל פעולה של הַזְרָה (estrangement). הקרע הזה יכול להיות טעון במשמעות אתית כאשר הוא מאלץ אותנו לזהות את אי-היכולת שלנו להבין עד תום את הזיכרונות הטראומטיים. המחקר המקיף של לנגר מבליט את ההרחקה (distanciation) הזאת, ובעשותו כן אפשר לפטרישה יגר ולחוקרים אחרים לחפש את המתח בין הציפיות של מוסר העדות לציפיות של נמען העדות ולא את רציפותן.

בספרו פורץ הדרך של לנגר, "עדויות שואה: חורבות הזיכרון" (שראה אור ב־1991), הוא שכלל את חקירת דינמיקות העדות האלה. במחקר המקיף הזה של מאות עדויות וידיאו בארכיון פורטונוף מהדהד קולה של דלבו, ועם זאת הוא גם ערוך מחדש לטפל במקורות המדיה המסוימים שלנגר מתעמק בהם. כפי שהוא מציין בהקדמה לספר, עדויות שואה הן "סיפורים משובשים" שאינם מציעים שום תקווה להתחדשות או לגאולה.¹³ עם זאת, לנגר מקפיד לומר שאף על פי שעדויות אלו מייצגות נרטיבים רעועים הן תובעות את תשומת ליבנו ודורשות מאיתנו להתמודד בלי הרף עם אי-האפשרות לספר אותם: "אתה לא תבין, ו'אינך יכול להבין' הם קולות קבועים בקרב הקולות הרבים שנשמעים בעדויות אלו" – עדויות שדורשות דיאלוג, תהליך של שיתוף בין הסובייקט למראיין, ובסופו של

¹⁰ Saul Friedländer, "Trauma, Memory, and Transference", in: Geoffrey Hartman (ed.), *Holocaust Remembrance: The Shapes of Memory*, Oxford and Cambridge, MA: Blackwell (1994), p. 254

¹¹ Langer, *Holocaust Testimonies*, p. 172

¹² Patricia Yaeager, "Testimony Without Intimacy", *Poetics Today* 7, 2 (Summer 2006), p. 402

¹³ Langer, *Holocaust Testimonies*, p. x

דבר גם בינו ובין הקהל.¹⁴ כי עדויות, על פי חזונו של לנגר, אינן מסמכים היסטוריים בלבד; הן גם "מסמכים אנושיים" ו"צורה [צורות] של זיכרון". הן ניכרות במתחים בין עבר להווה שמובילים לעיתים קרובות לשגיאות עובדתיות שהיסטוריונים ואחרים יכולים לנתח בעצמם בדקדקנות, כפי שהיו מנתחים כל מקור אחר, ושאינם מצמצמים את מופעיו השונים של האני שמוצגים בתהליך מסירת העדות אלא מעצבים אותם.¹⁵

לנגר טוען, גם כאן על יסוד דלבו, שבעדויות האלה, מעצם טבען, מושלת "ברזמניות", שהרי העדים נאבקים מאבק חסר תוחלת לשלב את חוויות העבר שלהם בתודעה של עצמי קוהרנטי בהווה.¹⁶ בפירושו של לנגר לעדויות, לעדים יש יכולת עצמאית לקיים דיאלוג עם בני שיחם; עם זאת, הרושם שמשאיר "עור הזיכרון" שאין להשילו על העדה אינו בשליטתה, ואחת היא כמה זמן חלף.¹⁷ השימוש של לנגר בזיכרון עמוק וזיכרון רגיל נוגע לסוגיית המפתח של הפעלנות (agency) – הוא מראה איך העד נכנס ויוצא מצורות שונות של זיכרון, לעיתים קרובות בלי שיבין מעברים אלו או ישלוט בהם: "הזיכרון העמוק מנסה להשיב את האני של אושוויץ לרוטינות הרגילות שלו לפני המחנה ואחריו, אבל מציע גם דיוקנאות שמנקודת המבט של היום מנותקים מן המצב שבוודאי שרר אז".¹⁸ לנגר כותב שמשום כך "הזיכרון העמוק חושד בזיכרון הרגיל ותלוי בו, שהרי הוא יודע את מה שהזיכרון הרגיל אינו יכול לדעת אבל בכל זאת מנסה לבטא".¹⁹ כששני סוגי הזיכרון מסתבכים זה בזה הניצול לעיתים קרובות "מוטרד או כועס (בלי לדעת למה)", וזרימת הנרטיבים שלהם אינה יציבה.²⁰ לנגר משתמש במונחים של דלבו כדי לסייע לנו לפרש טוב יותר את אותה אייציבות ולהבין את המתחים בין הניצולים המחפשים בידוד וקהילה גם יחד.

באחת ההדגמות המרגשות ביותר של המתח בין זיכרון רגיל לזיכרון עמוק לנגר מנתח את העדות של כומר צ'כי, האב ג'ון ס', שבזמן המלחמה היה עד לגירוש כשצפה בו מבעד לחור בגדר. מנקודת מבטו של לנגר העדות של האב ס' מעמידה לפנינו את האתגר לעקוב אחר הדברים "שראו עיניו ושעיני רוחו זוכרות, ובסופו של דבר לשמוע איך הוא מפרש היום, מתוך מצוקה גדולה, את התנהגותו אז ומה לדעתו למד ממנה היום".²¹ המראיין שואל את האב ס' למה לא דיווח לאיש על מה שראה, ורק כשאנחנו מתבוננים היטב בפניו בזמן שהוא מעומת עם השאלה אנחנו רואים אותו "נאבק בזיכרון עמוק ובאי-היכולת

¹⁴ שם, עמ' XIV.

¹⁵ שם, עמ' XV.

¹⁶ שם, עמ' 3.

¹⁷ שם, עמ' 3–4.

¹⁸ שם, עמ' 5–6.

¹⁹ שם.

²⁰ שם.

²¹ שם, עמ' 30.

שלו להסביר מדוע ישב בחיבוק ידיים לנוכח מה שראה מבעד לגדר".²² לדברי לנגר, האב 'ס' משאיר לנו מטפורה חדה לניתוח עדויות שואה – ה"גדר וחור ההצצה מזמינים אותנו וחוסמים אותנו בעת ובעונה אחת; מדירים אותנו מן השטח שאיננו מעיזים להיכנס אליו ושאיננו 'שייכים' אליו ובו בזמן מציעים לנו עמדת תצפית בטוחה לכאורה למילוי תפקידנו כעדים".²³ ואולם מרחק הביטחון הזה מצטמצם ואיננו יכולים עוד לטפח אשליות של גבורה ושל היעדר כל מעורבות בחוויות שהאב 'ס' נזכר בהן. לנגר מזכיר לנו בלי הרף שבזמן שאנחנו צופים בעדויות ומאזינים להן עלינו לזנוח את נטייתנו לפעולות הרואיות ולהתחדשות ולנטוש את ההרגל לקרוא אותן כדי להפיק מהן לקחים מוסריים ואתיים.

לנגר לוחץ עלינו לבחון את הרגעים האלה בעדויות – שלרוב אינם ברורים כל כך כמו בתיאוריו של האב 'ס' – אותם רגעים שבהם הקהל צריך לחפש את הביטויים המעודנים יותר של הזיכרון הרגיל והזיכרון העמוק ואת מה שהעדויות "חושפות ומסתירות" כאחד.²⁴ הוא דוחק בנו גם לבחון מקרוב את מעורבות המראיינים בתהליך עיצוב השינויים והתכנים של הזיכרון העמוק והזיכרון הרגיל. זהו עניין מכריע, שכן העד אינו הסובייקט היחיד המעורב באקט העדות, אלא הוא משוחח עם מראיין שמעצב איתו יחד את התהליך. "החוויה הקשה של העדות שבעל-פה", כפי שלנגר מזכיר לנו, היא מאמץ משותף, אפילו אם אין אפשרות להקים גשר של ממש אל חוויות העבר.²⁵ נוכחות פערים שאין לגשר עליהם היא היבט חוזר ונשנה של עדויות השואה ואין להתעלם מהם במטרה לספק תחושה של המשכיות ושל סיגור. לנגר מצביע על הנטייה של כמה מראיינים במגוון ארכיונים להאיץ בסובייקטים להתקדם בסיפורם או לעצב נרטיב ליניארי במקום לאפשר לעדים לתעות בשבילים הפתלתלים של זיכרונותיהם. הוא מפציר במראיינים לקבל עליהם אחריות לנהוג רגישות במרקמי הזיכרון האינדיווידואליים, למשל להניח לכל סובייקט לחזור לזיכרונותיו שלו על פי רצונו. פירוש הדבר לקבל עדויות כפי שהעדים מוסרים אותן, בין שהן מאורגנות בנרטיב ליניארי או על פי אמות מידה היסטוריות אמפיריציסטיות ובין שאינן מאורגנות כך. הדבר כרוך בפיתוח של מה שהוא מכנה "אינטימיות משותפת אינטואיטיבית" מתוך עיסוק ממושך בעדויות.²⁶ מכאן עולה שאם נצפה שוב ושוב בתשומת לב בעדויות שואה נוכל לכונן עם העדים קשר בין-אישי טעון ובו בזמן להמשיך להכיר בפער החווייתי בינינו ובינם.

תיווך הזיכרון העמוק

לנגר אינו חוקר בהרחבה את השפעת התכונות הייחודיות של המדיה של העדות ושל הארכיונים על העדויות המתוארות בעבודתו, אבל המסגרות האנליטיות המשמשות אותו

²² שם, עמ' 31.

²³ שם, עמ' 32.

²⁴ שם, עמ' 8–9.

²⁵ שם.

²⁶ מכתב מלורנס לנגר למייקל ברנבאום וניתוח עדויות מארכיון פורטונף, 4 באפריל 1991.

מחייבות אותנו לעסוק בשאלות אלו עצמן כדי לבחון אילו תנאים נדרשים להבניית יחסי הגומלין בין הניצולים, המראיינים והחשיפה של הזיכרון העמוק והרגיל. ארכיונים של עדויות לא רק לוכדים או מקליטים זיכרונות רגילים ועמוקים אלא משפיעים על האופן שבו הם עולים, משומרים ומיוצגים.

בעבור חוקרים העוסקים בשאלות כגון אלו ממש היה הניתוח של לנגר ניתוח פורמטיבי. בחיבורו האחרון של חוקר התקשורת והעיתונאות עמית פינצ'בסקי, "למסור פצעים: אמצעי תקשורת ותיווך של הטראומה", הוא מפנה את תשומת ליבו לארכיון פורטנוף ומדגיש שהארכיון עורר חקירה אקדמית מעמיקה של טראומה ועדות שהוא זוקף לזכות עבודתם של דורי לאוב, שושנה פלמן ולורנס לנגר.²⁷ עם זאת, אחד ההיבטים החשובים של תרומתו של לנגר לחקר העדות הוא מיאנו הנמשך, בניגוד גמור ללאוב ולפלמן, להיעזר בתיאוריות ומחלוקות על טראומה. עובדה זו בולטת במיוחד בהתחשב בהדי תיאוריית הטראומה שנשמעים בתיאור הזיכרון העמוק בכתביו. דומה שהאיפוק שהוא נוהג מכון להמשגת הטראומה במונחים של גאולה, בהתבסס על התפיסה שאפשר להגיע לסיגור באמצעות תהליך של עיבוד חוויות מן העבר. קריאה קטרטית מסוימת זו של הטראומה מתארת באופן מדויק יותר גישות פסיכולוגיות רחבות יותר לטיפול בטראומה, ולא את העבודה המעודנת, הביקורתית והרפלקסיבית של דורי לאוב, שושנה פלמן, קתי קרות, דומיניק לה קפרה, מריאן הירש וחוקרים אחרים – ועם זאת עד היום לנגר נמנע משימוש בשיח הטראומה בדיונים על עדויות שואה.²⁸ ב"שימוש ושימוש לרעה בשואה" הוא מעיר על הדרכים שבהן הדיונים האלה מכלילים יתר על המידה חוויות שחוו ניצולי השואה, מטשטשים אותן או מייחסים להן תכונות פתולוגיות על ידי העמדתן תחת המטרייה הגדולה יותר, המאחידה, של הטראומה.²⁹

אף שלנגר נרתע משימוש במונחים ייחודיים לתיאוריית הטראומה, פינצ'בסקי זוקף לזכות עבודתו של לנגר ב"עדויות שואה" את הבלטת חשיבותם של "הסיפורים המשובשים" של הניצולים.³⁰ מנקודת מבטו של פינצ'בסקי, לנגר ממקד תשומת לב נחוצה מאוד בסוגיות שנוגעות לתהליך – הדינמיקות המתפתחות לאורך זמן, המשותפות לעדים ולקהל שלהם. הניתוח שלורנס מנתח את התהליך הזה פירושו ייצור של אופני סיווג וניתוח של מגוון תכונות ומוסכמות נרטיביות של עדות שואה. פינצ'בסקי חב תודה להתמקדות של לנגר בבחינתן של עדויות וידיאו, אבל מרגיש – ובצדק – שעליו

²⁷ Amit Pinchevski, *Transmitted Wounds: Media and the Mediation of Trauma*, New York: Oxford University Press (2019), p. 47

²⁸ לנגר ביטא את החרדות שלו בדברים שנשא ב-20 בנובמבר 2018 בכנס לכבוד ד"ר לאוב – ובנוכחותו – בספרייה ע"ש סטרלינג באוניברסיטת ייל.

²⁹ Lawrence Langer, *Using and Abusing the Holocaust*, Bloomington, IN: Indiana University Press (2006), pp. 126–127

³⁰ Pinchevski, *Transmitted Wounds*, p. 53

להוסיף עליה התבוננות בתכונות ובפעולות טכנולוגיות מסוימות של אותו מדיום. כפי שפינצ'בסקי מציין, המוסכמות הנרטיביות שלנגר מעמיד בחזית כפופות בהכרח לאופן הפעולה של הווידיאו – הנרטיב לעולם נתון להתערבות הטכנולוגית המאפשרת לצופים להשהות את הצפייה בעדות הווידיאו, לעצור אותה או להריץ את הסרט אחורה או קדימה לרגעים מסוימים בעדות.³¹ אפשר לעיתים לזהות ביטויים של זיכרון עמוק בצפייה יחידה, אבל בחינה והבנה מדוקדקת יותר מחייבות השתהות וצפייה מחודשת באותם רגעים. בתגובה לחששותיו של פרידלנדר, שנזכרו לעיל, שמא עם מותם של הניצולים ייעלם עימם הזיכרון העמוק, פינצ'בסקי רואה בארכיונים של עדויות וידיאו מאגרים של זיכרון עמוק שמאפשרים לו "להמשיך להתקיים על גבי סרט הקלטה".³²

בו בזמן, כפי שטענתי בעבודתי שלי, עדיין יש צורך לשאול לא רק איך טכנולוגיות וידיאו מעצבות את הפעלנות של הניצולים ואת הסיכוי לשמר זיכרון עמוק, אלא גם איך תהליכים ארכיוניים מעצבים אותם. שלושת מקרי הבוחן העומדים בלב ספרי "למסגר מחדש עדויות על השואה" – ארכיון פורטונוף, קרן השואה ומוזיאון ארצות-הברית לזכר השואה – מגלים איך ארכיונים ואתרים ארכיוניים מנסים להבנות את המפגש בין עדים למראיינים, ואחר כך בין עדויות מוקלטות ובין קהלים, באופנים שיש להם השלכות אנליטיות, רגשיות ואתיות עמוקות.³³ בתהליך של איסוף העדויות המוסדות הנבחרים נותנים לעדים דרגות שונות של פעלנות יוזמת, והגישה שהם נוקטים מעצבת את תהליך שחזור העבר. לכן כשלנגר חוקר בחיבורו את הארכיטקטורות של תהליך עריכת הריאיון הוא יכול לשפוך אור על המרחבים שבהם הן הארכיון הן העד מכריזים כל אחד על הפעלנות שלו עצמו. חקירה זו יכולה לכבד את המרקמים הייחודיים של זיכרונות העדים, אבל בה בעת להסב את תשומת הלב לאופן שבו ארכיונים יכולים הן ליילד זיכרונות חדשים אצל העדים הן להקשות את התהוותם. פעולתה של עדות הווידיאו לעולם אינה יכולה להצטמצם לכדי תמליל מודפס. זו צורה אודיו-ויזואלית של היסטוריוגרפיה שחושפת את ההיסטוריה בהתגלמותה. היא שואבת מקולות, הבעות פנים ויסודות אקספרסיביים נוספים, שאינם פועלים רק בתיאום זה עם זה אלא גם מתנגשים זה בזה וחושפים תמונה מורכבת יותר של חוויות העד והאופן שבו הוא או היא מתמודדים עם תוצאותיהן.

ניתוח העדויות בחיבורי חב תודה עמוקה לעבודתו של לנגר, שכן המחקר שלי בחן – ולעיתים קרובות אישר – את התובנה שלו שאף על פי שניצולים מביעים לעיתים קרובות זיכרון רגיל בתיאורים נרטיביים כרונולוגיים, בכוחו של הזיכרון העמוק לשבש את זרימת הנרטיב הזה ולעכב ניסיונות לכפות על העבר סיגור. לנגר מדגיש את החמקמקות של הזיכרון העמוק, המתאפיין בפרגמנטציה וקיצוניות ומקטין את נכונותם של העדים

³¹ שם, עמ' 53–55.

³² שם, עמ' 55.

³³ Noah Shenker, *Reframing Holocaust Testimony*, Bloomington, IN: Indiana University Press (2015).

לחשוף את החוויות הכואבות שלהם. ובמקרים רבים מראיינים המסתמכים על פרוטוקול ארכיוני מתוקנן נוטים לשמור לצורכי קוהרנטיות נרטיבית על הסדר בראיונות, לארגנם על פי הזיכרון הרגיל ולחסום אותם לפיתוליו המשבשים יותר, הבלתי צפויים לכאורה, של הזיכרון העמוק.

כל זה נועד לומר שעדויות אינן כמוסות חתומות של משמעות אלא חלקים של תהליך שמעוצב על ידי המפגש בין העדים ובין המראיינים ועל ידי מערך סבוך של גורמים מוסדיים, טכנולוגיים וארכיוניים. תהליכים אלו כוללים את התפקיד המכריע שממלאים פרוטוקולים מוסדיים שלא תמיד נגלים על המסך (כגון התחקור לפני הריאיון, דירוג פנימי של ראיונות וויכוחים של הצוות על שמישות ההקלטות), אבל הם בכל זאת מעצבים את הפקתם ואת התקבלותם של הראיונות. דברים שנראים על המסך, החל בעומקן וטיבן של שאלות הריאיון וכלה בתאורה ובמקומם של המראיינים בפריים הצילום, משפיעים גם הם על האופן שבו העדויות נמסרות ברגע ההפקה ומועברות לדורות הבאים. יתר על כן, רגעים מסוימים בעדויות מדגישים איך העדים מבטאים את עצמם בטון הדיבור, במחוות הגוף ובשתיקות תכופות. המשמעויות העולות מביטויים אלו נחשפות באמצעות האזנה וצפייה קשובות; לכן יש קשר הדוק בין בחינה של עדויות ובין בחינת הוויכוחים והבחירות המעצבים את האופן שבו העדויות שלנו נמסרות ומסוננות. בקיצור, יש מבנים חומריים וארכיטקטורות של הזיכרון העדותי שקובעים כיצד יימסרו ויתקבלו עדויות אלו ואיזו חפיפה תהיה בין זיכרון עמוק לזיכרון רגיל.

עבודתו של לנגר נתנה לי השראה להשתמש במונח "אורינות עדותית" (testimonial literacy) כדי להרהר בדרכים שבהן אנחנו יכולים לאמן את עינינו ואת אוזנינו להבחין בשכבות, בבקיעים ובמתחים שמציינים את אותם ארכיטקטורות ותהליכים שמעורבים במסירתן ובקבלתן של העדויות על השואה.³⁴ אורינות זו מחייבת מודעות לרגעים המתוכננים פחות והמאורגנים פחות העולים לאורך כל תהליך העדות אבל לא בהכרח מגיעים לעדויות המוצגות או לתמלילים הרשמיים שלהן. עם רגעים אלו אפשר למנות את חילופי הדברים בין טייק לטייק, כשהמצלמה ממשיכה לצלם אך המראיין אינו ער לעובדה זו, ואפילו את האנחות והצעקות שאינן מקבלות ייצוג בתמליל מתוך חשש לבטא רגש על חשבון צלילות הדעת. רגעים כאלה לוכדים משהו מן האופן שבו עבודת העדות המשותפת מעצבת את עלייתו של הזיכרון העמוק.

עדות אחת שלנגר ואני בחנו, כל אחד בחיבורו שלו, היא העדות של רבי ברוך ג', שהוקלטה בארכיון פורטונוף ב-1984. ברוך נולד בשנת 1923 במלאווא (Mława) שבפולין למשפחה יהודית שומרת מצוות. בעדותו הוא מגלה באילו אופנים ממשיך אובדן משפחתו בזמן המלחמה להטיל צל על חייו גם לאחריה. טפח מן האובדן ההוא, המאפיל על הכול, נגלה כאשר המראיינת דנה קליין שואלת את ברוך על משפחתו: "אמרת שאתה ממשפחה

³⁴ Shenker, *Reframing Holocaust Testimony*, p. 2

דתית. אני בטוחה שאתה יכול לתאר סדר פסח³⁵. בעקבות השאלה ברוך מתאר באהבה את פרטי לילות הסדר בנעוריו ונזכר איך נהג אביו לשבת בראש השולחן כמו מלך. במקום להמשיך במסלול הרציף של הזיכרון הרגיל הוא קופץ במהירות מן הזיכרונות החמימים שלו מחוויות אלו, מן התקופה שקדמה למלחמה, לרגעים מייסרים שחווה שנים רבות לאחריה. כשהוא נזכר בחיבה בשפע שאפיין את סעודות ליל הסדר בעבר אין הוא יכול שלא להרהר בהיעדרה המשווע של משפחתו שנכחדה. הוא נזכר בכאב גדול שאיש מן הצד שלו במשפחה לא השתתף בחגיגת בר המצווה של בנו, דבר שהיו עושים כמובן לפני השואה. במובנים רבים, תחושת הבדידות של ברוך בולטת בזיכרונותיו מאותם רגעי שמחה וחגיגה בחייו אחרי המלחמה יותר מאשר בזיכרונותיו מן המלחמה. בנקודה זו בעדות ברוך מגלה שההתמודדות עם תוצאות השואה קשה יותר מן ההתמודדות עם האירועים שקרו במהלכה.

העדות של ברוך מדגימה את הקשרים הסבוכים בין חוויותיו בעבר לחוויותיו בהווה, וכן את הדינמיקה המתווכת, המסוכסכת והבין-דורית של מסירת זיכרון השואה. הוא נראה כאדם שמתקשה לחשוף את סיפורו. ברוך מעיר שהבן שלו כעס עליו שלא סיפר מוקדם יותר על חוויותיו וכך גרם לקרע ביניהם: "הוא [הבן] הלך לטיפול ואני לא. הוא מפציר בי ללכת"³⁶. ברוך מסויג, אבל לאחר שהוא צופה בסרט תיעודי שעוסק בהשפעת השואה על הדור הבא הוא שוקל את עמדתו שוב. בייחוד הוא נזכר בסצנה בסרט על ניצולה שחוששת לאהוב את בתה כיוון שבעקבות אובדן משפחתה בזמן המלחמה אין היא מסוגלת עוד להיקשר יותר מדי למישהו. ברוך מהרהר אם הדבר נכון גם לגביו, ואולי קבר את עצמו בעבודה כדי שלא ייקשר מדי לבנו מחשש שיאבד אותו: "האם זה פחד להתקרב אליו? או שהרצון להיות נורמלי חזק כל כך שאני משקיע את עצמי בעבודה, או מה? אבל אני מניח שאלו הן הצלקות שהזכרתי קודם לכן ושנשארות איתנו ואני מניח שגם ניקבר איתן"³⁷. בשביל ברוך העבר עדיין לא עבר אלא מוסיף להתקיים ומעצב את היכולת שלו ליצור קשרים עם משפחתו.

ב-1991 הציע לנגר ניתוח משכנע ביותר של הריאיון עם ברוך – ניתוח שהיה מרכזי בעיצוב המפגש שלי עצמי עם אותה עדות. הן ב"עדויות שואה: חורבות הזיכרון" הן במכתבים שכתב בזמן שייעץ למחלקה לתיעוד בעל-פה של מוזיאון השואה של ארצות הברית, לנגר מספק קריאה זהירה בתיאורו של ברוך. לנגר מסר למוזיאון את הערכותיו בנוגע לעדויות שנראו לו העדויות המעניינות והמלמדות ביותר בארכיון פורטונוף, כדי לסייע למוזיאון לפתח מתודולוגיה משלו לטיפול בעדויות. התזכיר ששלח למנהל הפרויקטים של המוזיאון, מייקל ברנבאום, דן בכאבו הנמשך של ברוך ג' לאחר המלחמה:

³⁵ Rabbi Baruch G. Holocaust Testimony (HVT-295), *Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies*, Yale University Library

³⁶ ש.ם.

³⁷ ש.ם.

הוא מתאר זאת במילים "החיים סביבך נראים נורמליים, אבל אתה לא נורמלי", והוא מדבר באריכות על קשיי ההסתגלות שהיו לו לאחר ש"שחרר". האובדן הנורא מטיל צל מתמיד על הנאות ההווה שלו, לא מערער אותן אלא גורם להן להתקיים במסגרת אובדן שאין להשיבו. הפסקה הזאת מתחילה כאחת-עשרה דקות לאחר תחילתו של הסליל והיא *locus classicus* [מקרה קלאסי] של הנושא.³⁸

לנגר מאפיין את נקודות מבטו של ברוך כהתגלמות של אותו רעיון – מהלך שמתיישב עם דיוניו בהיבטים האנטי-גאולתיים, האנטי-קתרטיים, השוזרים יחד זמנים שונים של עדויות. כפי שלנגר כותב על ברוך ב"עדויות שואה": "איך אדם יכול להיות לבד ובקרב חברים ומשפחה? הקיום הדואלי המופנם של עדים כמו העד הזה מחייב אותנו לדואליות תגובתית והדדית של ראייה", כזאת שמתייחסת הן לסופיות הן להיעדר הסופיות שהשואה מביאה לברוך ולאחרים.³⁹ את הדואליות הזאת בקיומו של ברוך מזהה לנגר בעבודה של דלבו ואחר כך מתאים אותה לניתוח עדויות וידיאו. עם זאת אטען שלעיתים לנגר נותן עדיפות להיבטים האנטי-גאולתיים של עדויות על חשבון בחינת יסודותיהן הגאולתיים יותר, הנראים מנוגדים להם. אומנם עקרונות הניתוח של לנגר משמשים אמצעי להתריס כנגד המסגרות הקתרטיות המועדפות על ארכיונים מסוימים, אבל הם בכל זאת מייצגים את ההעדפות שלו עצמו בנוגע לפרקטיקות העדות ולפירושו.

נרחיב בעניין זה: אומנם קשה להכחיש את האמביוולנטיות של עדותו של ברוך, אבל אמביוולנטיות עדיין אינה בגדר אובדן תקווה גמור. הרגעים האחרונים של הריאיון עם ברוך לארכיון פורטונוף מכילים את חילופי הדברים האלה:

דנה קליין: תרצה להוסיף עוד משהו?

ברוך ג': דבר אחד שאחשוב עליו הרבה הוא העבודה שאת עושה בשקט כזה. טוב לציין שעדיין יש אנושיות. ואף על פי שהחוויה שלי הייתה במידה רבה האכזריות של המצב האנושי, של בני אדם, למדתי גם על טוב לב. [...] אם נמשיך להגדיל את מספר האנשים שאכפת להם, העולם יהיה מקום טוב יותר.⁴⁰

ברוך מודה שסבלו נמשך, אבל הוא נושא את עינו לעתיד הן בעבור אחרים הן למען הרווחה הנפשית שלו עצמו. בעבורו הפעולה של מתן עדות לעולם לא תחזיר לו את מי שאבדו לו בשואה – הזיכרון העמוק שלו לעולם יהיה מסובך בזיכרון הרגיל שלו ובחייו שנעים קדימה – ואף על פי כן זוהי דרך לבנות מחדש את העולם. נימה זו של גאולה, ולו חלקית, יכולה לעיתים קרובות להיאבד כאשר אנחנו ממקדים את תשומת ליבנו אך ורק בזיכרון העמוק, ועם זאת מן ההכרח לזהות אותה כדי להאיר את המרקם של כל עדות ועדות.

³⁸ מכתב מלורנס לנגר למייקל ברנבאום וניתוח עדויות מארכיון פורטונוף, 4 באפריל 1991.

³⁹ Langer, *Holocaust Testimonies*, p. 23

⁴⁰ Rabbi Baruch G. Holocaust Testimony (HVT-295).

"הראייה המותרת" (the alarmed vision) ועתיד העדות

חשיבות עבודתו המחקרית הרחבה יותר של לנגר ומחקריו הספציפיים על הזיכרון העמוק משתרעים הרבה מעבר לתחומי השואה, בייחוד כשהמאורע ההיסטורי הזה משמש פרדיגמה לתיעוד ולמחקר של מקרים אחרים של רצח עם. הביקורת של לנגר רלוונטית אף יותר בהינתן העובדה שגישות גאולתיות יותר לפרקטיקות העדות חוצות גבולות לאומיים והיסטוריים ולכן דורשות מאיתנו חקירה ביקורתית. כדי להתחקות על ריבוי הנתיבים והכיוונים שהעדויות צועדות בהם בהקשרים של רצח עם וייסורים חיוני לבחון אם ואיך פרויקטים ארכיוניים מתמודדים עם הדרישות המתחרות תדיר של הנצחה ופיוס, עם המאפיינים התרבותיים והלאומיים הייחודיים של ההיסטוריה ועם ישימותם של המושגים זיכרון רגיל וזיכרון עמוק. לנגר מזכיר לנו בעבודתו את חשיבות הפקפוק בתועלת שיכולה לצמוח ממונחים מערביים מסוימים ומודלים של טראומה ושל זיכרון ואת הנזק הפוטנציאלי הכרוך באימוצם מלכתחילה. כתיבתו מזכירה לנו שחיוני לבחון איך צורות ומסורות שונות של סיפור סיפורים, וכן תפיסות של היסטוריה, זיכרון וייסורים, כולל אלו שמשפיעות על ארכיוני עדות, צומחות ממרחבים לאומיים ומוסדיים מובחנים. תפיסות אלו, אף שלעיתים קרובות הן מתחרות זו בזו או מתנגשות זו בזו, לטוב ולרע, הלכו ונעשו חלק בלתי נפרד מעיצוב ארכיונים בין-לאומיים של רצח עם.

בהקשר האוסטרלי שבו אני כותב את המאמר הזה, למקרה "הדורות הגנובים" יש קשר ישיר לענייננו, בייחוד משום שאחד האוספים העיקריים של תיעוד בעל־פה שנוצר כדי לתעד את ניצולי מדיניות ההרחקה בכוח התבסס על מתודולוגיות של הארכיון להיסטוריה חזותית של השואה. משנת 1910 ועד 1970 נקטו הממשלות של מדינות אוסטרליה מדיניות מכוונת של הרחקה בכוח של ילדים אבוריג'ינים ממוצא מעורב מבתיהם ומסירתם למוסדות ולמשפחות אומנה.⁴¹ בשנת 1997 פרסמה הוועדה לזכויות אדם ושוויון הזדמנויות לנושא "הדורות הגנובים" דוח שציין את הפוטנציאל ה"מרפא" של העדות.⁴² המחקר שלי בנושא זה, אף שהוא עדיין בשלב ראשוני, מצביע על שאלות ביקורתיות שנוסחו במידה רבה על סמך תרומתו של לנגר לשדה זה. פרקטיקות של איסוף עדויות ניצולים מן ההרחקה הכפויה באוסטרליה פותחו לעיתים קרובות מתוך מחשבה על גאולה, התחדשות, ריפוי וסיגור, לא רק למען מי שנלקחו אלא גם למען ציבור רחב יותר שנחשף לעדויות אלו. בתגובה לניסיונות לשזור מסיפורי הניצולים מארג קתרטי של זיכרון משותף, לנגר מזכיר לנו שזיכרונות עמוקים חומקים ממאמצים שכאלה ומאתגרים אותם. במאמרו "הראייה המותרת" לנגר טוען שחברות בנות זמננו שחוו סכסוכים ומאבקים, כמו החברות בדרום אפריקה, רואנדה, ארגנטינה, האיטי ובעוד ארצות, מתמקדות לעיתים קרובות בטיפוח

⁴¹ Neil Levi, "‘No Sensible Comparison’? The Place of the Holocaust in Australia’s History Wars", *History & Memory* 19, 1 (2007), p. 130

⁴² שם, עמ' 45.

"פיוס" – מטרה שעל פי השקפתו מושגת רק לעיתים רחוקות – במקום להניח לפצעים להישאר פתוחים ולמתח הבלתי ניתן ליישוב בין זיכרון רגיל לזיכרון עמוק להישאר בעינו.⁴³ כפי שלנגר מפציר בנו לשקול, "נטרול ההתרעה באמצעות הימנעות מן הזוועות יכול אולי ליצור שלווה שברירית בחברות שעייפו משנים של סבל, אבל לא יהיה הוגן להתעלם מן המחיר שאנחנו משלמים על צורה אסטרטגית כזאת של הימנעות".⁴⁴

במושג ה"ראייה המותרת" של לנגר יש ממד של מדיניות התערבות, ממד שיכול "לדרבן אותנו להתערב במצבי זוועה קודם שיכלו את כוחם" במקום להסתמך על מודלים תרפויטיים של פיוס לאחר שהקונפליקטים כבר עברו מן העולם.⁴⁵ ה"ראייה המותרת" של לנגר מבטאת את הספקנות שלו כלפי התפיסה הרואה בעדויות תיאורים של טראומה שניתנים לטיפול, מחשש שתפיסה כזאת היא גם קלינית מדי וגם שוללת מן הניצולים פעלנות. כפי שהוזכר קודם, אומנם לנגר מרבה לצרף יחד פרקטיקות מרפאות של טיפול בטרומה וניסוחים מורכבים יותר של תיאוריית הטרומה, אבל הביקורת שלו על הפרקטיקות המרפאות עדיין חשובה כי היא מבליטה את הדרכים שבהן הן מנסות לכפות סיגור. לנגר מבקש לפרק את הצמד מטופל וניצול כדי להימנע מאסוציאציות קליניות, וגם כדי לחרוג מן התפיסות הכרונולוגיות של עדות שמחפשות קוהרנטיות ברורה, נרטיבית, אבל בסופו של דבר משובשות על ידי זיכרון עמוק שאי אפשר להגיע אליו.⁴⁶ הוא מביע אפוא התנגדות תקיפה לניסיונות להכליל את הסבל של הניצולים באמצעות הקטגוריות "נגאל" או "נרפא". ואף שאני נבדל מלנגר בממצאים שלי על עדויות שיכולות להאיר רגעים שבהם ניצולים מבטאים דבר מה שדומה להתחדשות או גאולה, קתרוזיס הוא עדיין נדיר ולרוב מתקיים ברמה של הפרט, שאינה תואמת את ההעדפות התרבותיות, הארכיוניות וההיסטוריוגרפיות של נרטיבים מרפאים.

עבודתו של לנגר עוזרת לנו גם להתמודד עם מחלוקות בנוגע לעתיד העדויות על השואה ועל מקרים אחרים של רצח עם לנוכח תצורתן החדשה בפלטפורמות תקשורת חדשות, לרוב אינטראקטיביות. ב"שימוש ושימוש לרעה בשואה" לנגר מתאר איך "הטכנולוגיה המודרנית הפכה את המוות האלים של הזולת למראה מוכר כל כך עד שיש סכנה שייעשה חלק מן הזיכרון העמוק שלנו עצמנו", ושינוי זה הוא שמאפשר לנו כקהלים רחוקים "לחלוק עימם [עם הניצולים] את ההרגשה איך מוות לא טבעי יכול להפריע לחיים נורמליים".⁴⁷ לנגר רואה ב"הזדמנות לחלוק" אמצעי מבטיח יותר משיח של פיוס

Lawrence Langer, "The Alarmed Vision: Social Suffering and Holocaust Atrocity", *Daedalus* 125, 1 (1996), p. 53 ⁴³

שם. ⁴⁴

שם, עמ' 54. ⁴⁵

שם, עמ' 55. ⁴⁶

Langer, *Using and Abusing the Holocaust*, p. 94 ⁴⁷

ורייפוי ומספק לנו אפוא גישה אינטימית לחוויות הקשות שחוו ניצולים בלי לנכס אותן או להשלים עימן.

בו בזמן, לנגר ביטא דאגה בנוגע להתלכדות הניו מדיה עם עדויות השואה מחשש שתגרום לטריוויאליזציה של העבר. לאחרונה כוונה ספקנותו לפרויקט ניו מדיה שפיתחה קרן השואה של אוניברסיטת דרום קליפורניה. בשנת 2014 פיתחה הקרן את פרויקט "ממדים בעדות" (Dimensions in Testimony, DiT) כדי להפוך קבוצה קטנה של ניצולי שואה חיים (וניצול אחד מטבח ננג'ינג) – שכבר מסרו בעבר עדויות וידיאו לקרן – לאוטורים אינטראקטיביים של ניצולים. באמצעות שילוב של בינה מלאכותית, למידת מכונה וטכנולוגיה של לכידת תנועה הם יכולים לשוחח עם משתמשים. אף שהיעד הראשוני היה להפוך את הניצולים האלה להולוגרמות תלת-ממדיות, הטכנולוגיה הנוכחית מוגבלת לייצוג דרמטי. לנגר מצוטט במאמר על הפרויקט ב"פורוורד" ואומר שם בין היתר: "זה הדבר המטורף ביותר שראיתי מעודי [...] למה אנחנו צריכים את ההולוגרמות האלה?"⁴⁸ גם חוקרים אחרים מתחו ביקורת על הפרויקט – בהם עמית פינצ'בסקי, שמבטא את חששו שהשפעת טבע הממשק של DiT על עיצוב הנרטיבים של הניצולים גדולה מדי, שלא כמו טיפוח מפגשים "אקראיים" באמצעות סרטי וידיאו.⁴⁹ אף על פי שתחילה הזדהיתי עם הספקנות של לנגר – עמדה שאחר כך שכללתי – אני נוטה יותר לקבל את החששות שהביע פינצ'בסקי כשהזכיר את דאגתו של פרידלנדר לעתידו של הזיכרון העמוק. פינצ'בסקי טוען שאפשר לשמר זיכרון עמוק באמצעות הצורה האנלוגית של טכנולוגיית הווידאו. עם זה, לאחר הופעת העדויות הדיגיטליות של DiT פינצ'בסקי טוען: "מה שמוטל כאן על כף המאזניים אינו אובדן הזיכרון העמוק אלא הראיפיקציה שלו; לא היעלמותם של עקבות הזיכרון עם נושאו אלא קידוד מסמנים כאלה בעזרת מסומן קבוע מראש; לא שכחה אלא החפצה" בשל התבנית המוגדרת מדי של המערכת האלגוריתמית של DiT, המקודדת את הנרטיבים של העדות.⁵⁰ בין שנקרא לזה "זיכרון עמוק" ובין שנקרא לזה "זיכרון טראומטי", לנגר, פינצ'בסקי ופרידלנדר מבטאים חשש בנוגע לשמירה על יושרתם של סיפורים משבשים ולשימורה.

ההתמקדות של DiT ב"עריכה מכוונת-משתמש" – הניסיון לצפות ולהחליף את האופן שבו משתמשים יכולים לגשת למה שנראה לקרן השואה כהיבטים המרכזיים של העדויות האינטראקטיביות שלה – מעוררת חששות רבים מסוג זה, בייחוד בנוגע לפעלנות של הניצולים ולמורכבות הזיכרון – אותם חששות שלנגר הביע תחילה בנוגע לעדויות אנלוגיות

⁴⁸ Brita Lokting, "Meet the World's First 3-D Interactive Holocaust Survivor", *Forward*, November 24, 2018, <https://forward.com/culture/324989/meet-the-worlds-first-3-d-interactive-holocaust-survivor>

⁴⁹ .Pinchevski, *Transmitted Wounds*, p. 109

⁵⁰ שם.

(כלומר עדויות וידיאו).⁵¹ אולי עלינו לאמץ עדשה רב-מוקדית יותר כשאנחנו מסתמכים על עבודתו של לנגר לניתוח עדויות, ולהתמקד בחפיפה בין פרקטיקות עדות שהשתמשו בהן בעבר ובהווה מתוך הטרמה והמשגה של מופעים עתידיים. על ידי בחינת צורות וירטואליות ואחרות של עדויות אינטראקטיביות בטכנולוגיות ניו מדיה אפשר לראות כיצד לעיתים קרובות תיאורים ישנים יותר, וידיאוגרפיים, מארכיונים – ובכלל זה ארכיון פורטונוף, מוזיאון ארצות-הברית לזכר השואה וקרן השואה – חושפים יותר מגרסאות דיגיטליות. הם עושים זאת דווקא משום שהם מאפשרים לנו לבחון את הטקסטואליות שלהם בהקשר, ולא דרך סגמנטציה מקושרת (hyperlinked), כנרטיבים שהולכים ונגלים עם הזמן בנוכחות המראיינים. שום ניתוח כזה אינו אפשרי כרגע ב-DiT, שכן עדים אינטראקטיביים אינם מדברים אלא אם כן המשתמשים פונים אליהם תחילה. זאת ועוד, לא השאלות המקוריות ולא התשובות שניתנו בתהליך ההפקה אינן זמינות למי שמתחיל לשוחח עם מקטעים נבחרים, שלעיתים קרובות הותקו ממקומם בריאיון המקורי ב-DiT ואחר כך חוזרים ומשמשים בעדות האינטראקטיבית. על כל פנים, במפגשים האתנוגרפיים שלי עם הממשק של DiT חוויתי בעצמי, וגם ראיתי אצל משתמשים אחרים במגוון אתרים, תחושה של השתאות, יראת כבוד וחיידוש, ואני רוצה לטעון שגם אפקט מטריד של נוכחות שמתחולל עקב השהיית אי-האמון שלנו שהעדים האינטראקטיביים אינם נמצאים בפועל בנוכחותנו. תחושה זו של התגלמות מושגת לעיתים קרובות באמצעות קשר העין בין המשתמשים ובין העדים האינטראקטיביים ומחוות וריטואלים של הכרה אצל מי שפוגשים בעדי האוטר האלה.

לסיכום, מחוות העדות, הריטואלים שלה וביצועיה נחשפו בחלקם הגדול באמצעות מחקריו פורצי הדרך של לורנס לנגר. אוצרים, מחנכים וחוקרים, ובוודאי ארכיונאים ומעצבי ניו מדיה, חייבים להגות כעת דרכים לא רק לשמר את מפגשי העדות האלה אלא גם לדמיין אותם מחדש, והכול מתוך מחשבה על אותם סיכונים אתיים ואפיסטמולוגיים שלנגר הסב אליהם את תשומת הלב. אחת היא אם הדבר כרוך ביצירת דרכים חדשות לגנוז עקבות של "זיכרון עמוק" בארכיון או בהבלטת ביטויי המשבשים פחות, הלא-טראומטיים – אך החשובים – של "זיכרון רגיל", המשימה הבאה היא לעקוב בזהירות אחר התרבות צורות המדיה ולטפל בהן, ובו בזמן להתנגד לנטייה להמיר טכנולוגיה ישנה בחדשה ולנטוש צורות עדות קודמות או להתעלם מהן. בסופו של דבר איננו יכולים לגשת לעדויות על השואה ועל רצח עמים אחרים בעבר, בהווה או בעתיד בלי לפנות לקווים המנחים במחקריו של לורנס לנגר.

⁵¹ פרויקט DiT הוא נושא של מחקר משותף של מחבר מאמר זה לדן לאופרד (Leopard). תוצר ראשון של שיתוף הפעולה המחקרי הזה יופיע בפרק "Pinchas Gutter: The Figure of Holocaust Testimony as Embodied Archive and Interactive Documentary", in: Avinoam Patt and Erin McGlothlin (eds.), *Lessons and Legacies, Vol. XV*, Evanston: Northwestern University Press (forthcoming). הממצאים שלנו בנוגע לאסטרטגיית העריכה "המכוונת-משתמש" של פרויקט DiT נאספו בראיונות עם סטפן סמית, מנכ"ל קרן השואה, במשרדיו באוניברסיטה של דרום קליפורניה בינואר 2016.